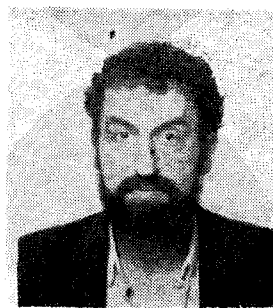

A VERBIDENT-SD-2 izolált szavas gépi beszéd felismerő

DR. FARAGÓ ANDRÁS—DR. GORDOS GÉZA—
—KOUTNY ILONA—MAGYAR GÁBOR—
DR. OSVÁTH LÁSZLÓ
BME Híradástechnikai Elektronika Intézet
TAKÁCS GYÖRGY
Posta Kísérleti Intézet

ÖSSZEFOGLALÁS

A dolgozat egy izolált szavas, személyfüggő, kötött szótáras beszéd felismerő használatát és működési algoritmusát írja le. A beszéd felismerő egy IBM—PC típusú személyi számítógépen, egy abba bedugható digitális jelfeldolgozó kártyán és megfelelő szoftveren alapul.

1. Bevezetés

Napjainkban a digitális beszéd feldolgozás eljutott arra a szintre, hogy a laboratóriumok világából kilépve a nagyközönség számára is használható és elérhető szolgáltatásokat nyújtson. Ennek egyik jelentős — és tudományos szempontból is izgalmas — területe a gépi beszéd felismerés, amely kulcsfontosságú az ember-gép kommunikáció beszéd útján történő megvalósításában. A gépi beszéd felismerés komoly segítséget nyújthat az olyan munkafolyamatokban, amelyekben a munkát végző embernek úgy kell bizonyos funkciókat ellátnia, hogy közben foglalt a keze (pl. orvos a műtőben, pilóta, minőségellenőr, az autó vezetése közben telefonáló stb.).

A gépi beszéd felismerő rendszerek viszonylag legegyszerűbb változata az, amelyik a felismerendő szavak izolált ejtését követeli meg és a szó csak egy — a felhasználó által előre bementett — korlátozott méretű szótár eleme lehet. Egy ilyen — izolált szavas, személyfüggő — beszéd felismerőt fejlesztett ki az OMF B támogatásával a Budapesti Műszaki Egyetem Híradástechnikai Elektronika Intézete (BME—HEI), együttműködve a Megamicro Kiszövetkezettel és az MTA Akusztikai Kutatólaboratóriumával.

A rendszer fantázia neve VERBIDENT—SD—2 (SD=Speaker Dependent, személyfüggő). Felépítésének alapvető jellemzője, hogy nem különállóan működő berendezésről van szó, hanem az IBM—PC (XT vagy AT) típusú személyi számítógép egy digitális jelfeldolgozó kártyával együttműködve végzi a beszéd felismerést. Megjegyzendő, hogy ez a kártya, amely TMS 32010 jelfeldolgozó processzort tartalmaz, nemcsak beszéd felismerésre alkalmas, hanem általános célú digitális jelfeldolgozásra is. Nagy sebessége teszi lehetővé a felismerési feladat gyakorlatilag real-time megoldását.

A rendszer szoftver szempontból két alapvető részre tagolódik. Az egyik a felismerő program, amely — a felhasználó által korábban már meg szerkesztett szótárak segítségével — a tényleges

DR. FARAGÓ ANDRÁS

1976-ban szerzett villamosmérnöki oklevelet a BME Villamosmérnöki Karának Híradástechnikai szakán. 1982-ig ugyanott a Matematika Tanszéken dolgozott tanársegédként, majd a BME Híradástechnikai Elektronika Intézetébe

került, ahol jelenleg adjunktusként dolgozik az Átvitel- és Rendszer technika Osztályon. A villamosmérnök hallgatók oktatása mellett fő szakmai érdeklődési és kutatási területe a digitális beszéd feldolgozás. Ezenkívül foglalkozik matematikai kutatással is, a gráfelmélet és kombinatorikus optimalizálás területén.

beszéd felismerést végzi. A másik alapvető szoftver komponens a szótárszerkesztő program, amellyel a felhasználó tetszése szerinti szótárat szerkeszthet, mágneslemezen tárolhat, módosíthat, továbbá speciális szolgáltatásokat (pl. spektrogram rajzolás) is igénybe vehet.

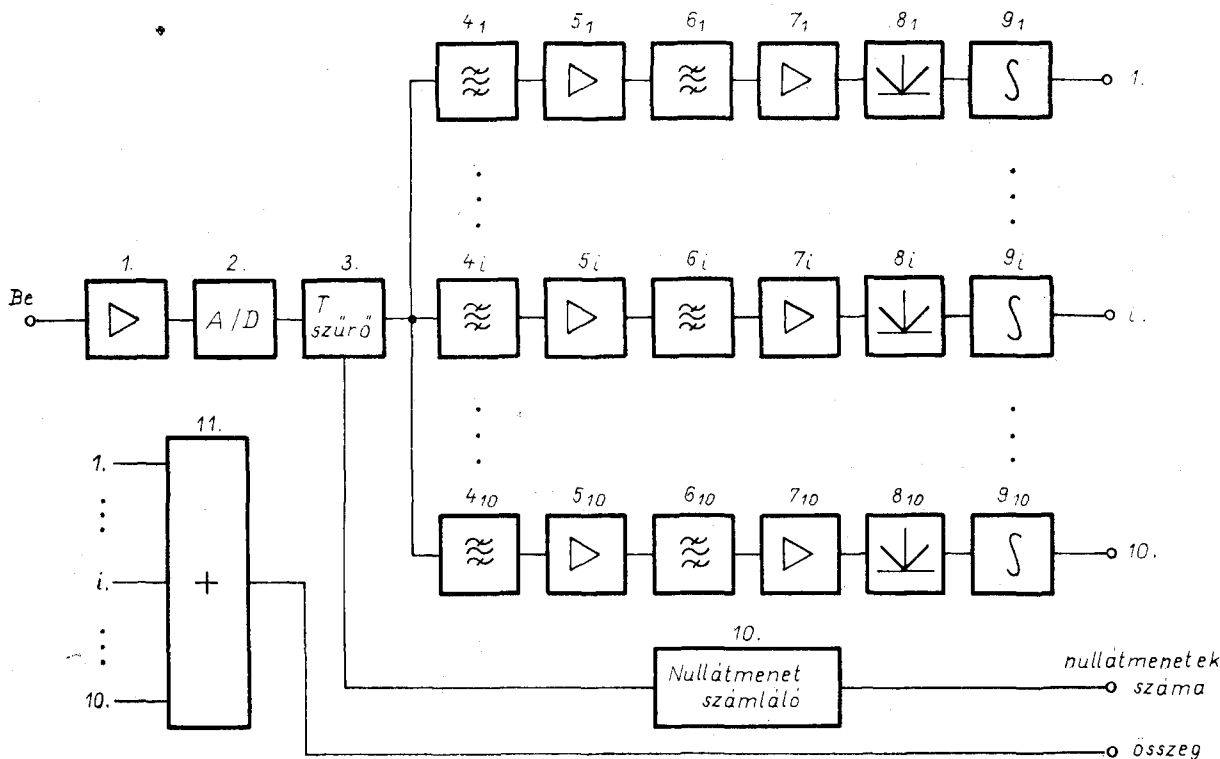
A rendszer hardware felépítését az alkotók külön dolgozatban tervezik megjelentetni. A jelen dolgozat a működési algoritmust írja le.

2. A rendszer használata és működésének főbb lépései

A rendszer bejelentkezéskor megkérdezi a felismeréshez használt referenciaszótár nevét, majd betölti azt a memóriába. A szótárt a felhasználónak előzőleg el kellett készítenie a saját hangjára, ha ilyen nincs, kijelzi. (Megjegyezzük, hogy tetszőleges számú felhasználó használhatja a rendszert, ha létrehozza a szótárat.) Ettől kezdve a felismerő automatikusan dolgozik.

A bemondás kezdete nincs időhöz vagy nyomógombhoz kötve, a rendszer folyamatosan bevételez. Ha szót érzel, fűttyszóval jelzi, s megkezd a feldolgozást, először az energia- és időnormálást. Ha a bemondott szó és a referenciaszó hossza között az eltérés kettes faktornál kisebb, akkor dinamikus programozással távolságukat kiszámolja. Az osztályozó algoritmus ezután kiválasztja a tesztszóhoz legközelebb álló referenciaszót. Ezt újabb fűttyszó követi, majd az eredmény megjelenik a képernyőn. Ha bizonyos feltételek nem teljesülnek, a rendszer a bemondás megismétlését kéri. A felismerés reakcióideje függ a szótár nagyságától; szótárelemenként mintegy 50...70 millisekundumot igényel. A kísérletezés fázisában több változat készült az értékelés nyomon követhetősége céljából. Például kérésre kiírhatók a különböző referencia elemektől mért távolságok. Kiraj-

Beérkezett: 1987. XI. 18. (..)

H-399-1

1. ábra. A lényegkiemelés elvi blokkvázlata. (A műveleteket a digitális jelfeldolgozó egység végzi, időosztásban)

zoltatható egymás mellé a bemondott szó és a felismerni vélt referenciaszó spektruma. Így képet kaphatunk az idő- és energia viszonyokról.

Egy másik változat nyugtázást tartalmaz. Így minden tesztszó után a JÓ, ISMÉTLÉS vagy VÉGE szavakat várja a rendszer. A jól felismert szavakról statisztikát készít. Itt a rendszer leállítása is beszéddel („VÉGE”) történik.

3. A felismerés működési algoritmus

Az alábbiakban összefoglaljuk a felismerési folyamat fő lépéseit. Ezek részletesebb általános kifejtése magyar nyelven is hozzáférhető (ld. GORDOS—TAKÁCS [1]). Itt most mindenekelőtt a VERBIDENT—SD—2 rendszer sajátosságait emeljük ki.

3.1. Lényegkiemelés

A lényegkiemelés alapvető feladata az, hogy a beszédjelet — mintavételezés és kvantálás után — leíró adattömeget valamiképpen redukálja, kevesebb — de a lényeg megőrző — adattal reprezentálja. A VERBIDENT—SD—2-ben ezt az ún. sávszűrős lényegkiemeléssel oldjuk meg, amely lényegében a beszédjel időben változó („gördülő”) spektrumának egy közelítését adja.

A sávszűrős rendszerű lényegkiemelés teljes egészében az IBM—PC-be bedugandó, TMS processzorral működő digitális jelfeldolgozó kártya

végzi. A jelfeldolgozás teljes folyamatát az 1. ábra mutatja, tekintet nélkül arra, hogy az adott funkció hardver vagy szoftver úton valósul meg.

A mikrofon által szolgáltatott jelet a jelfeldolgozó kártyán elhelyezett bemenő erősítő (1) felerősíti, úgy, hogy a jel szélső értékei hangos beszédben még éppen ne vezéreljék túl a (2) analóg-digitál átalakítót. A felerősített jeltől 10 kHz gyakorisággal vett mintákat az A/D átalakító 12 bites, kettes komplement kódú számokká alakítja. A maximális, +2,5 V-os feszültségnek így a 07FF hexadecimális szám felel meg, a TMS processzor 16 bites számábrázolásában.

A szoftver úton végrehajtott jelfeldolgozás első lépése egy

$$H_s(Z^{-1}) = 1 - 2Z^{-2} + Z^{-4}$$

átviteli függvényű transzverzális szűrés (3). Ez a tényező ugyanis valamennyi sávszűrő átviteli függvényében előfordul, és így valamennyi szűrőágra nézve azonos feldolgozást jelent.

A közös transzverzális szűrővel megszürt beszédjel mintáit a következőkben 10 db all-pole szűrővel dolgozza fel, így voltaképpen — a transzverzális szűrővel együtt — 10 db sávszűrő alakul ki. Itt jegyezzük meg, hogy valamennyi sávszűrő negyedfokú, a keresztvezési csillapításuk 3 dB, s az átviteli függvényük maximális laposságú.

A szűrők adatai az 1. táblázatban láthatók. Az i -edik all-pole szűrő ($4i-6i$) átviteli függvénye

A VERBIDENT—SD—2 lényegkiemelőjében szoftver úton megvalósított digitális sávszűrők egyes adatai. (Frekvencia-adatok kHz-ben)

Sorszám	Sávhatárok (3dB)	Sávközép		Sávszélesség	
		számtani	mértani	abszolút	relatív
1.	0,17—0,3	0,235	0,226	0,13	1,76
2.	0,3 —0,44	0,37	0,363	0,14	1,46
3.	0,44—0,6	0,52	0,514	0,16	1,36
4.	0,6 —0,8	0,7	0,693	0,2	1,33
5.	0,8 —1,05	0,925	0,917	0,25	1,31
6.	1,05—1,39	1,22	1,208	0,34	1,32
7.	1,39—1,85	1,62	1,604	0,46	1,33
8.	1,85—2,51	2,18	2,155	0,66	1,35
9.	2,51—3,45	1,98	2,943	0,94	1,37
10.	3,45—4,85	4,15	4,091	1,4	1,4

DR. GORDOS GÉZA

1960-ban villamosmérnök, 1966-ban egyetemi doktori, 1977-ben kandidátusi oklevelet szerzett.

Fő munkahelye 1960-tól a BME Híradástechnikai Elektronika Intézete, ill. annak jogelődje, ahol jelenleg az átvitel- és rendszertechnika osztályt vezeti. 1964 és 1972 között a Posta Kísérleti Intézetben, 1972-ben UNESOO-szakértőként Görögországban, 1974/75-ben vendégprofesszorként Angliában dolgozott. Fő érdeklődési területe a fém- és fényvezetés digitális átvitel, adatátvitel, valamint a gépi beszédszintézis és beszédfelismerés.

$$H_N(Z^{-1}) =$$

$$C_0$$

$$= \frac{C_0}{(1 + 2A_1Z^{-1} + A_2Z^{-2})(1 + 2 \cdot B_1Z^{-1} + B_2Z^{-2})}$$

alakú, s ez a felírás egyúttal utal a szűrési funkció szoftver megvalósításának folyamatára is. A szerepiő együtthatók programozhatók, így a sávszűrők viszonylag kis munka árán átalakíthatók. A két másodfokú kaszkád alaptag „összekapcsolási” pontjában lehetőség van a jel bizonyos mértékű „erősítésére” (5i). Ez az erősítés csak 2 hatványa lehet, de már ez is kielégítő lehetőséget ad a digitális szűrők skálázására. A második kaszkád alaptag kimenetén szintén van egy skálázási lehetőség (7i az 1. ábrán).

Az i -edik szűrő kimeneti jelét egyenirányítjuk (8i), majd egy ablakintegrátorral (9i) az egyenirányított jel átlagértékét képezzük. Az ablak szélessége 150 minta, azaz 15 ms. Az átlagot a továbbiakban „sávenségiának” nevezzük.

A lényegkiemelés eredményét a 15 milliszekundumonként képezett 10 darab átlagérték, továbbá a 15 milliszekundum széles ablakban bekövetkezett nullátmetszések száma adja. Ez utóbbi érték a transzverzális szűréssel párhuzamosan képződik (10). Megjegyezzük, hogy nullátmetszésnek csak az olyan előjelváltásokat tekintjük, amelynél a közrefogó minták szorzata egy — beállítható — küszöbszámnál nagyobb, ezzel véde-

kezünk a jelszüneti zaj okozta téves számlálás ellen.

A host gép végezte szókezdet/szóvég detekció megkönnyítése érdekében a (11) blokk a 10 db átlagérték összegét képezi, 15 milliszekundumonként ez az adat is átvitelre kerül a jelfeldolgozó kártyáról a host-gépbe. Ezt nevezzük a szegmensösszenergiájának.

3.2. Kezdet/vég detekció

A helyes felismerés szempontjából nagy a jelentősége a szókezdet és a szóvég detektálásának. Mivel az akusztikus bevételezés a rendszerben folyamatos, ezért a kezdet/vég detekciónak is folyamatosan „gördülő” módon kell végbemennie. Az algoritmus a következő:

A TMS 32010 jelfeldolgozó processzor minden 15 msec-os időszegmens végén elhelyezi az adott szegmenshez tartozó lényegkiemelt jellemzőket a host gépben egy meghatározott memóriaterületen. Ezek az adatok: 10 sávenségi, a nullátmenetszám és az összenergia (a sávenségiák összege). A host gépen futó (PASCAL) program ezeket az adatokat gyűjti egy tömbben, amelyben gördülő módon mindig a legutóbbi 120 szegmens adatait tárolja. A „szókezdet/szóvég” meghatározást a program egy „kezdet/vég” detekcióból származtatja.

„Kezdetet” akkor detektál, ha olyan szegmens érkezik, amelynek összenergiája legalább 6 decibellel meghaladja az átlagos zajszintet.

„Véget” akkor detektál, ha egy korábban elkezdődött szó még nem fejeződött be és az összenergia 20 szegmenszen keresztül (a zajszint + 3) decibel alá esik.

A „kezdet” és a „vég” pozíciójából a program megállapítja a szó hosszát. Ha ez túlságosan rövid vagy túl hosszú, akkor nem tekintni valódi szónak és tovább folytatja a folyamatos akusztikus bevételezést, újabb szókezdetre várva. Ellenkező esetben a szókezdet a „kezdet” előtt, míg a szóvég a „vég” után van 90 ill. 105 msec-nyi védőközzel.

Ha a szó hossza olyan, hogy ennek alapján nem utasítható el (a jelenlegi beállításban 8-tól 80 szegmensig), akkor az akusztikus bevételezést leállítja és a szóhoz tartozó adatokat — a két végén megfelelő védőközzel ellátva — elhelyezi egy tömbben úgy, hogy a szó kezdete a tömb

KOUTNY ILONA

Koutny Ilona 1977-ben végzett az ELTE-n matematika-, francia és eszperantó szakon. Az ezt követő 5 évben számítástechnikával foglalkozott, (ebből 2 évig az SZKI-ban beszéd- és beszé-

felismeréssel) utána nyelvi majd tudományos anyagok szerkesztőjeként dolgozott. 1986-tól a BME Híradástechnikai Elektronika Intézetében beszédfelismeréssel foglalkozik. Fő érdeklődési területe a számítógépes nyelvészet.

elején legyen. Ez az adattömb kerül azután további feldolgozásra.

A TMS 32010 processzorral való kapcsolattartás és a működés szinkronizálása úgy történik, hogy a host gép (azaz a PASCAL program) bizonyos memóriaportokon keresztül adhat jelzéseket a jelfeldolgozó processzornak, az adatokat pedig egy közös memóriaterületen tudják átadni egymásnak. Ezek a műveletek TURBO—PASCAL-ból kényelmesen megvalósíthatók.

3.3. Energianormálás

A különböző hangosságú bemondások, valamint a száj és a mikrofon távolságának bizonytalan volta miatt szükséges a kapott energiaértékek nagyságának valamilyen normalizálása. Ez — a jelenlegi beállításban — úgy történik, hogy a maximális szegmens-energia éppen egy előre rögzített konstans legyen.

3.4. Időnormálás

A szavak közti távolság kiszámítása lényegesen egyszerűbb, ha az egyes szavakat reprezentáló vektorok egyforma hosszúak, azaz a szegmensszám

MAGYAR GÁBOR

A[†] Budapesti Műszaki Egyetem Villamosmérnöki Karán végzett 1981-ben. Azóta a BME HEI-ben különböző digitális jelfeldolgozási feladatokkal foglalkozott. Részt vett beszéddetektor, be-

szédszintézerek és beszédfelismerő létrehozásában. Tevékenysége elsősorban az ezeket megvalósító mikroprocesszoros és jelfeldolgozó rendszerek (hardver és gépközeli szoftver) kifejlesztésére illetve alkalmazására irányult.

azonos. Ezt az egyforma hossza alakítást nevezzük időnormálásnak. A feladatot úgy oldjuk meg, hogy ha a tekintett szó hosszabb, mint a normált hossz (amely a jelenlegi beállításban 40 szegmens), akkor kihagyunk az eredeti szóból annyi szegmenst, hogy éppen 40 maradjon. A kihagyandó szegmensek pozícióját egyenletesen osztjuk el az összes szegmens között.

Ha a szegmensek száma kisebb 40-nél, akkor hasonlóan járunk el, csak kihagyás helyett megduplázunk annyi szegmenst, hogy végül 40-et kapjunk.

3.5. Dinamikus idővetemítésen alapuló távolságszámítás

Az idővetemítés feladata az, hogy a különböző kiejtések közti sebességingadozásokat optimálisan kiegyenlítse. Ezek az ejtésritmus-ingadozások még akkor is megnehezítik a szavak összehasonlítását, ha egyébként a hosszuk már azonosra lett normálva.

Az idővetemítés problémakörének általános áttekintését itt megelőzzük, ezzel kapcsolatban az irodalomra utalunk (ld. pl. GORDÓS—TAKÁCS

DR. OSVÁTH LÁSZLÓ

A Budapesti Műszaki Egyetem Villamosmérnöki Karán kapott villamosmérnöki oklevelet 1975-ben. 1976 óta a BME Híradástechnikai Elektronikai Intézetének dolgozója. Érdeklődési területei a digitális jelfeldolgozás és az adatátvitel.

[1]). A VERBIDENT—SD—2 rendszerben azt a módszert alkalmazzuk, amely a dinamikus programozás néven ismert eljárás segítségével keresi meg az optimális időillesztést. A szakirodalom szerint ez a legjobban bevált módszer, a neve dinamikus idővetemítés (Dynamic Time Warping). Megjegyzendő, hogy az eljárásnak számos változata létezik (ld. pl. ŠAKOE—CHIBA [2], KUHN—TOMASCHESKI [3], MYERS—RABINER—ROSENBERG [4]).

Az általunk megvalósított algoritmust a következőképpen foglalhatjuk össze: Jelölje x_i a felismerendő szó i -edik szegmensét leíró vektort, melynek komponensei: $x_{i,1}, x_{i,2}, \dots, x_{i,11}$. ($x_{i,1} \dots x_{i,10}$ a sávenergiák, $x_{i,11}$ a nullátmenetszám, mégpedig alkalmas súlyozás után). Hasonlóképpen, jelölje y_j az éppen vizsgált szótárelem j -edik szegmensének vektorát, $y_{j,1}, y_{j,2}, \dots, y_{j,n}$ komponensekkel. Az x_i és y_j szegmensvektorok lokális távolságát az alábbi formulával definiáljuk:

$$d_{ij} = \sum_{k=1}^{11} |x_{ik} - y_{jk}|$$

A lokális távolságok felhasználásával kiszámítjuk az alábbi rekurzív formula alapján az ún. kumulatív távolságokat:

TAKÁCS GYÖRGY

Takács György okl. villamosmérnök a Posta Kísérleti Intézet Kapcsolástechnikai Osztályán dolgozik 1972 óta. A szintetikus beszéd alapuló távbeszélő tájékoztató szolgáltatások témáját irányítja. 1981 óta mellékfoglalkozásban a BME-HEI adjunktusa. A Magyar Tudományos Akadémia Akusztikai Komplex Bizottságának tagja.

$$t_{ij} = \min \begin{cases} t_{i-2, j-1} + 2t_{i, j-1} + d_{ij} \\ 2t_{i-1, j-1} + d_{ij} \\ t_{i-1, j-1} + 2t_{i-1, j} + d_{ij} \end{cases}$$

A kumulatív távolságokat csak az $|i-j| \leq 4$ egyenlőtlenséggel kijelölt megengedett tartományba eső (i, j) párokra számoljuk. (A tartomány határán a formulát értelemszerű módosítással használjuk, kihagyva a nemlétező ill. nem megengedett indexeket tartalmazó részeket.)

Végül, a $t_{40,40}$ kumulatív távolság adja az éppen összehasonlított két szó optimális időillesztéssel nyert távolságát. Ily módon kiszámítjuk a felismerendő szó „vetemített távolságát” az összes szótárelemtől és az így nyert távolságértékeket továbbítjuk az osztályozó algoritmus számára. A dinamikus idővetemítés tehát a távolságszámítással közös algoritmusban valósul meg.

Érdeemes még kiemelni a fent leírt algoritmust megvalósító szubrutin néhány további sajátosságát:

- A lokális távolságokat a TMS 32010 processzor számítja, a kumulált távolságokat pedig a host gépen futó PASCAL program. E két számítás párhuzamosan fut, kihasználva, hogy a t_{ij} kumulált távolsághoz még nincs szükség a d_{ki} lokális távolságra, ha $k > i$. Így amíg a PASCAL program számolja a kumulált távolságokat, addig a DSP a később szükséges lokális távolságokat készíti elő.
- A futási idő további csökkentése érdekében elkerültük az indexes változók használatát. Emiatt a szubrutin kevésbé „szép” és áttekinthető, viszont gyorsabb, ami a valós idejű működés szempontjából kritikus.
- Ha valamilyen i indexre minden t_{ij} kumulált távolság már eléri a bemondott szó valamely korábban már sorra vett szótárelemtől mért távolságát, akkor a számítást abbahagyjuk, hiszen ez a szótárelem már úgysem lehet legközelebbi szomszéd, mivel a kumulatív távolságok a számítás során csak növekedhetnek. Ez a beavatkozás mintegy 40–50%-kal csökkentette az átlagos futási időt.

3.6. Osztályozási algoritmus

Az osztályozás az előző pontban leírt idővetemített távolságok alapján történik, a legközelebbi szomszéd döntési eljárással, kibővítve azt még az előzőekkel:

a) Előszelekció a szó hossza alapján:

Ha a felismerendő szó és az éppen vizsgált szótárelem eredeti (nem normált) hossza kétszeres faktornál jobban különbözik, akkor azt a szótárelemet eleve elvetjük, így tőle már ki sem számoljuk a vetemített távolságot. Ezzel futási időt takarítunk meg.

b) Elutasítási küszöb:

Ha a minimális távolság nagyobb egy kísérleti-leg beállított küszöbnél, vagy az a) pont szerinti előszelekció minden szótárelemtet elutasított, akkor a felismerő ismételt bemondást kér.

c) Bizonytalansági küszöb:

Ha a legközelebbi szomszéd és a második legközelebbi szomszéd távolsága 10%-nál kevésbé különbözik és a két szó karakteres alakja nem egyezik meg, akkor a döntést bizonytalannak tekintjük és emiatt a felismerő ismétlést kér.

4. A VERBIDENT—SD—2 értékelése

A leírt algoritmussal gyors és biztonságos felismerés valósítható meg. A sebességről már említést tettünk (50...70 msec/szótárelem). Ez a könnyebben mérhető jellemző. A felismerés biztonságát a helyesen felismert bemondások százalékarányával jellemezhetjük. Csakhogy ez erősen függhet a szótár tartalmától, a bemondó hangjától, az akusztikai környezettől; egyszóval eléggé nehéz pontosan megragadni és egyértelmű mérési utasítások keretei közé szorítani. Így a kereskedelmi forgalomban levő rendszerekről az irodalomban ill. a cégek által közölt adatok is elég bizonytalannak.

A VERBIDENT—SD—2-n végzett mérések azt mutatják, hogy zajszegény környezetben, hibátlan szótárral a felismerés biztonsága legalább 95%, de több mérés eredményezett már 100%-os biztonságot is. Ez erősen függ a szótár konkrét összeállításától, vagyis attól, hogy tartalmaz-e akusztikailag nagyon hasonló szavakat.

Befejezésül megjegyezzük, hogy a fent leírt rendszernek még vannak további tartalékai is, mind a felismerési biztonság, mind pedig a reakcióidő javítása terén. Utóbbival kapcsolatban utalunk azokra az algoritmusokra, amelyeket a legközelebbi szomszéd keresés gyorsítására kerültek kidolgozásra. Ezek — általánosabb, nemcsak a beszédfelismeréshez kötődő jellegük miatt — máshol kerülnek részletes kifejezésre (ld. FARAGÓ—LINDER—LUGOSI—PIKLER [5], FARAGÓ [6]).

IRODALOM

- [1] Gordos G.—Takács Gy.: „Digitális beszédfeldolgozás”, Műszaki Könyvkiadó, Bp., 1983.
- [2] H. Sakoe—S. Chiba: „Dynamic programming algorithm optimization for spoken word recognition”, IEEE Trans. Acoust., Speech, Signal Process. Vol. ASSP—26, 1978.

- [3] *M. H. Kuhn—H. H. Tomaszewski*: „Improvements in isolated word recognition”, *IEEE Trans. Acoust., Speech, Signal Process.* vol. ASSP—31, Feb. 1983.
- [4] *C. Myers—L. H. Rabiner—A. E. Rosenberg*: „Performance Tradeoffs in dynamic time warping algorithms for isolated word recognition”, *IEEE Trans. Acoust., Speech, Signal Process.* vol. ASSP—28, Dec. 1980.
- [5] *Faragó A.—Linder T.—Lugosi G.—Pikler T.*: A legközelebbi szomszéd osztályozási módszer algoritmikus problémáiról, *Híradástechnika* (megjelenés alatt).
- [6] *Faragó A.*: On a combinatorial clustering problem. *Proceedings of the Conference of Program Designers (PD'87) ELTE—TTK, Bp. 1987.*
-